

Archeologický výzkum lidových staveb - roubený dům čp. 97 v Čisté

David Merta, Václav Kolařík, Matěj Kmošek

Klíčová slova: Čistá, roubený dům, archeologie vesnic, dřevohliněná stavba

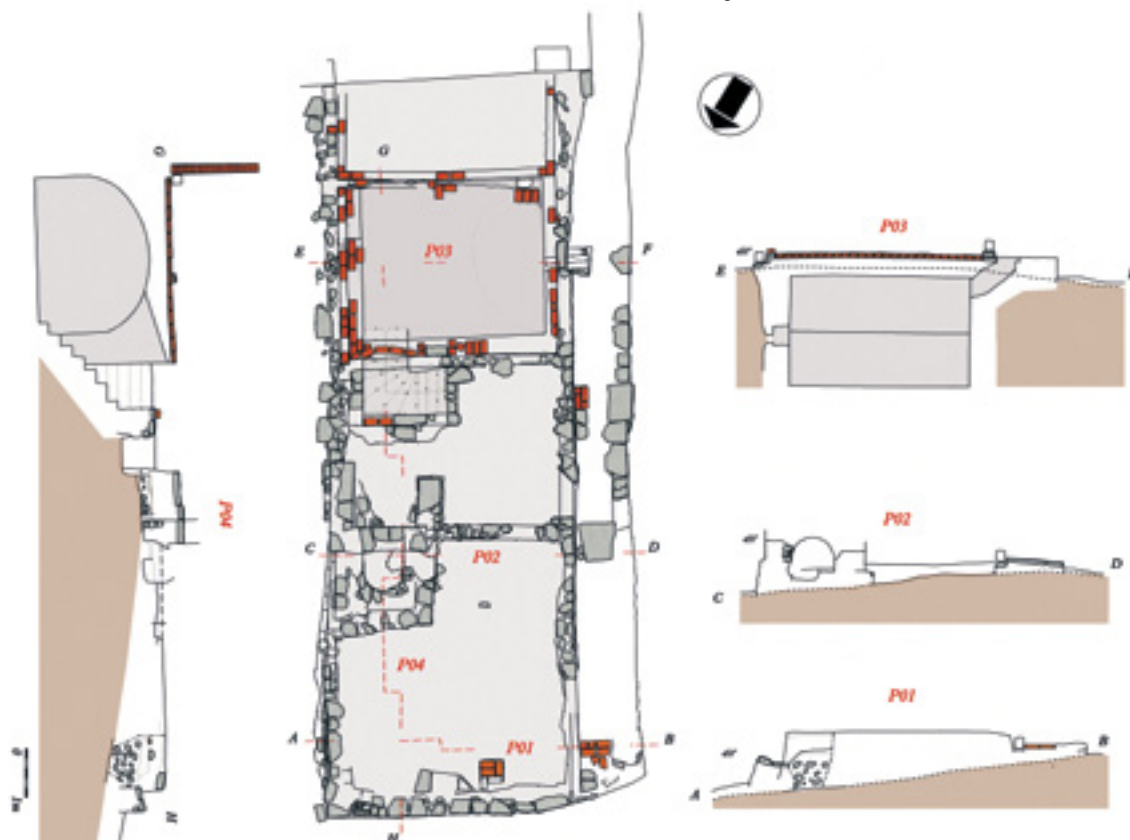
V rámci připravovaného transferu roubeného domu v Čisté čp. 97 u Litomyšle se naskytla možnost jeho archeologického výzkumu. Výzkum představoval jedinečnou možnost zkoumání historické stavby z různých úhlů pohledů. Ten zřejmě nejzajímavější a nejdůležitější byl metodický. A to z hlediska archeologického výzkumu ve vztahu ke stojící stavbě a následně k téže stavbě po snesení jejích nadzemních částí, v tomto případě všech dřevěných konstrukcí. Především z tohoto důvodu byl archeologický výzkum realizován ve dvou fázích (viz dále).

Význam výzkumu lze hodnotit i z obecného pohledu aktuálního stavu archeologie vesnice, což nás vede ke krátkému nastínění dané problematiky.¹ Současná

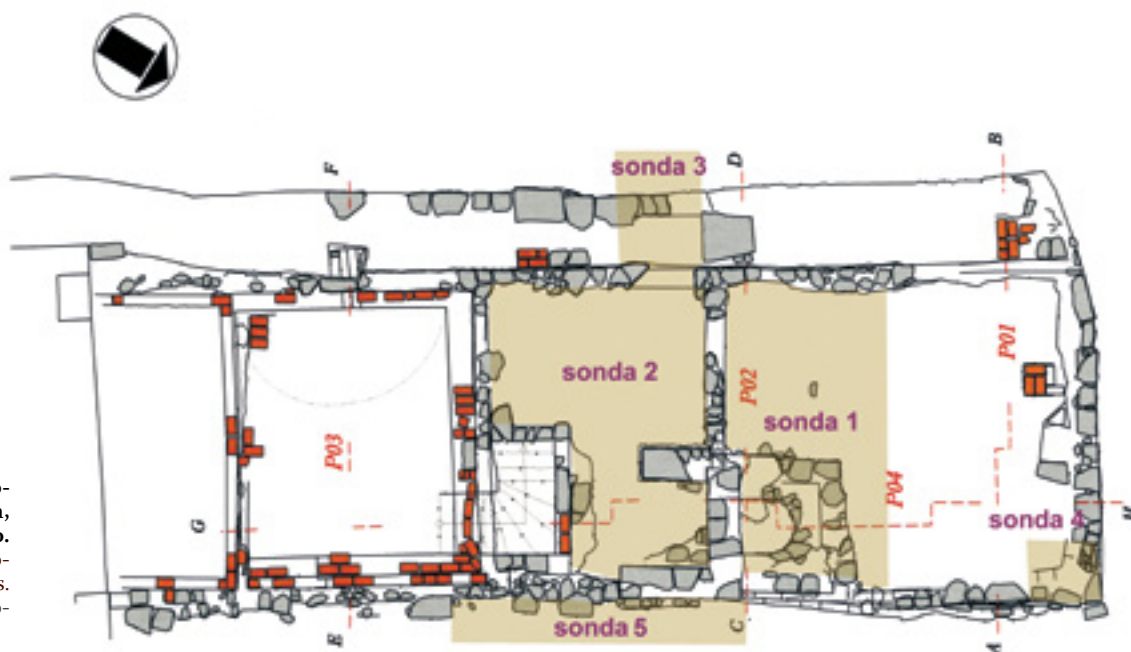
archeologie vesnice je až na výjimky zaměřena především na výzkum zaniklých středověkých vesnic,² podobně jako tomu bylo v minulosti.³ Ony výjimky představuje nevelký počet výzkumů v prostoru živých vesnic, respektive žijícího vesnického prostředí.⁴ Již takřka přede dvěma desetiletími se pokusili o návrh řešení komplexnějšího archeologického výzkumu Karel Nováček a Pavel Vařeka, nic podstatného se však od té doby směrem k výzkumům v historických intravilánech vesnic nestalo.⁵

Společnost Archaia Brno se zabývá zejména archeologickými záchrannými výzkumy měst, městeček nebo památkově chráněných objektů (kostely, kláštery, zámky, hrady a tvrze) především na území Jihomoravského kraje a kraje Vysočina. Na Vysočině toto bádání doprovází

1. Plán domu po snesení dřevěných konstrukcí a začistění konstrukcí kamenných, 2016, archiv Archaia Brno. Plan of the house after the removal of the wooden constructions and evening of the stone constructions. Plan des Hauses nach dem Abbau der Holzkonstruktionen und nach dem Freiputzen der Steinkonstruktionen.

2. Vyznačení archeologicky zkoumaných ploch, 2016, archiv Archaia Brno. Marking of the archaeologically surveyed areas. Die Markierung der archäologisch untersuchten Flächen.

výzkum montanistických aktivit v období vrcholného středověku. V obou krajích provádíme také výzkumy doprovázející liniové stavby a opravy komunikací v intravilánech vesnic, které jsou v poslední době dosti četné.⁶ I z tohoto pohledu tedy víme, jaký přínos mají, respektive nemají výzkumy tohoto druhu pro možnost poznání vývoje vesnické zástavby nebo urbanismu.

Jedním z našich prioritních odborných zájmů je výzkum horizontu nejstarších měšťanských staveb, které, jak známo, byly primárně dřevěné nebo dřevohliněné.⁷ Mimo jiné i z tohoto důvodu jsme dospěli k poznatku, že je nezbytné přistoupit ke komparaci staveb z městského i vesnického prostředí. A pokusit se tedy realizovat archeologické výzkumy v opravovaných vesnických domech. Jejich výčet připojujeme, protože na některé z nich bude dále v textu poukázáno. Jako první se uskutečnil v roce 2011 výzkum domu čp. 112 v Knínicích u Boskovic. Archeologický výzkum předcházel transferu domu a byl realizován v podstatné části jeho půdorysu. Další výzkum doprovází rekonstrukci domu čp. 36 v Sebranicích u Kunštátu, ten začal v roce 2013 a trvá doposud. V průběhu května 2014 se uskutečnil rozsáhlejší výzkum vesnického stavení v Brně Dolních Heršpicích na Jižním náměstí č. 10. Výzkum probíhal v rámci stavebních prací, kdy dům z konce 19. století byl zcela nahrazen novostavbou. V závěru listopadu 2014 jsme zahájili první část výzkumu domu v Brně Dolních Heršpicích na Jižním náměstí č. 11. Tento výzkum probíhal i v roce 2015 a bude pokračovat i dále v souvislosti s pokračující rekonstrukcí domu. Na sklonku roku 2014 jsme podnikli menší výzkum v domě čp. 7 v Babicích u Kelče.⁸

Archeologický výzkum domu v Čisté čp. 97

Archeologický výzkum roubeného domu v Čisté čp. 97 probíhal ve dvou etapách.⁹ První sondáž proběhla v prostoru světnice a středního dílu po vyklizení domu před transferem, druhá pak po rozebrání a následném transferu stavby. Šlo o archeologický výzkum v ploše celé stavby.

Metodika výzkumu

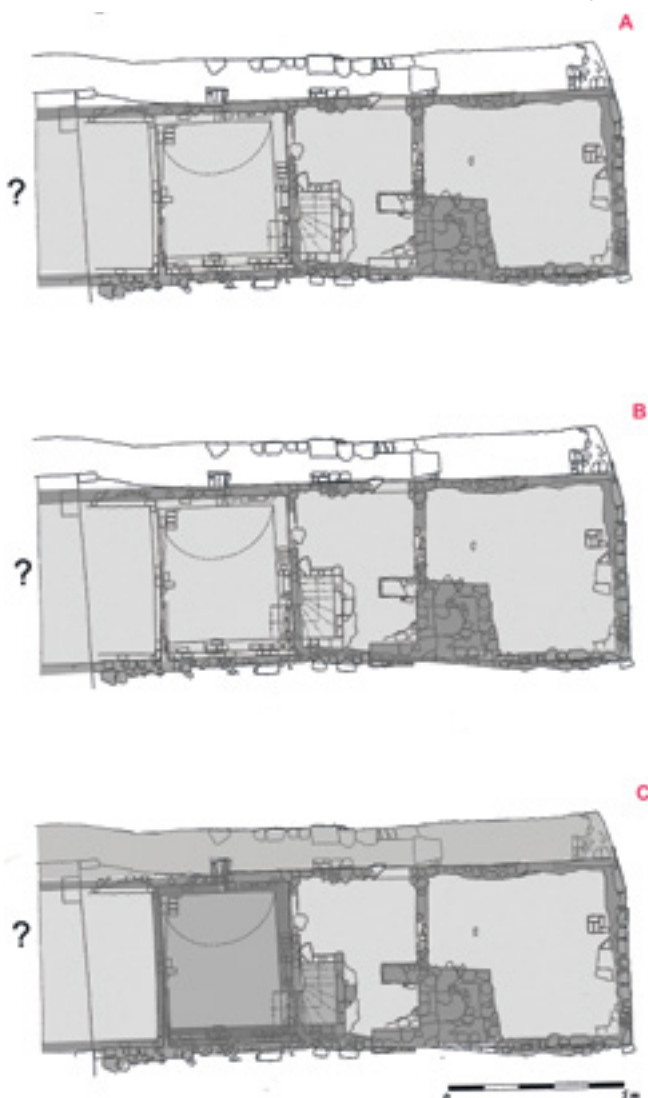
Archeologický výzkum se uskutečnil dle zásad a postupů platných ve společnosti Archaia Brno. Běžným standardem je plošné odebrání jednotlivých archeologických situací za jejich podrobné dokumentace.

Každé archeologické naleziště sestává ze série dílčích přírodních a antropogenních aktivit – zejména vrstev a jam, případně i hrobů, zdí či dřevěných stavebních prvků, které jsou navrstveny přes sebe, různě se protínají či překrývají. Představují základní prameny pro poznání vývoje toho kterého naleziště. Pro tyto aktivity užíváme termín stratigrafická jednotka (zkratka s. j.). Dříve se rovněž užíval termín kontext. Stratigrafická jednotka tvoří část nadloží v konkrétním prostoru. Vznikla přírodními procesy nebo lidskou činností v minulosti. Stratigrafická jednotka představuje nejnižší složku terénní situace, kterou členíme podle charakteru do 5 skupin: uložení, výkop, stavební konstrukce, styková plocha a pohřeb. V zásadě existují pouze dva hlavní druhy stratigrafických jednotek: uložení a styková plocha. Stavební konstrukce a různé druhy pohřbů představují specifické druhy uložení. Výkop je zase druhem stykové plochy.

Uloženina je makroskopicky vymežitelná aktivita přírodního nebo antropogenního původu, která tvoří část stavební konstrukce. Nachází-li se ve volném prostoru, užíváme termínu vrstva. Leží-li v jámě či v prostoru vymezeném vertikálními stavebními konstrukcemi, užíváme pracovní termínu výplň.

Výkop je ohraničená dvourozměrná plocha, často velmi složitě tvarovaná, která vznikla místním odebráním části podloží, vzácněji nadloží vrstev. Jde vlastně o tzv. vertikální stykovou plochu. Výkop tedy vznikne v nadloží nebo podloží hloubením (kopáním nebo jiným způsobem v zeminách, tesáním nebo lámáním v horninách), případně dalšími specifickými lidskými či přírodními aktivitami, které způsobují utváření

3. Stavební fáze domu, A – po roce 1616; B – úprava pece před rokem 1800; C – přestavba jádra před rokem 1840, 2016, archiv Archaia Brno. Construction phases of the house: A – after 1616; B – the adjustment of the oven before 1800; C – the reconstruction of the house core before 1840. Phasen der Erbauung vom Blockhaus, A – nach 1616; B – Ofenumbau vor 1800; C – Kernumbau vor 1840.

zahlobenin. Např. zarážení nebo zatloukání konstrukčních prvků (kulové jámy a jamky), otisky konstrukcí (vzniknou tlakem nadzemních částí na povrch terénu), komunikační procesy (např. vyježděné koleje od vozů, prošlapání měkkých povrchů).

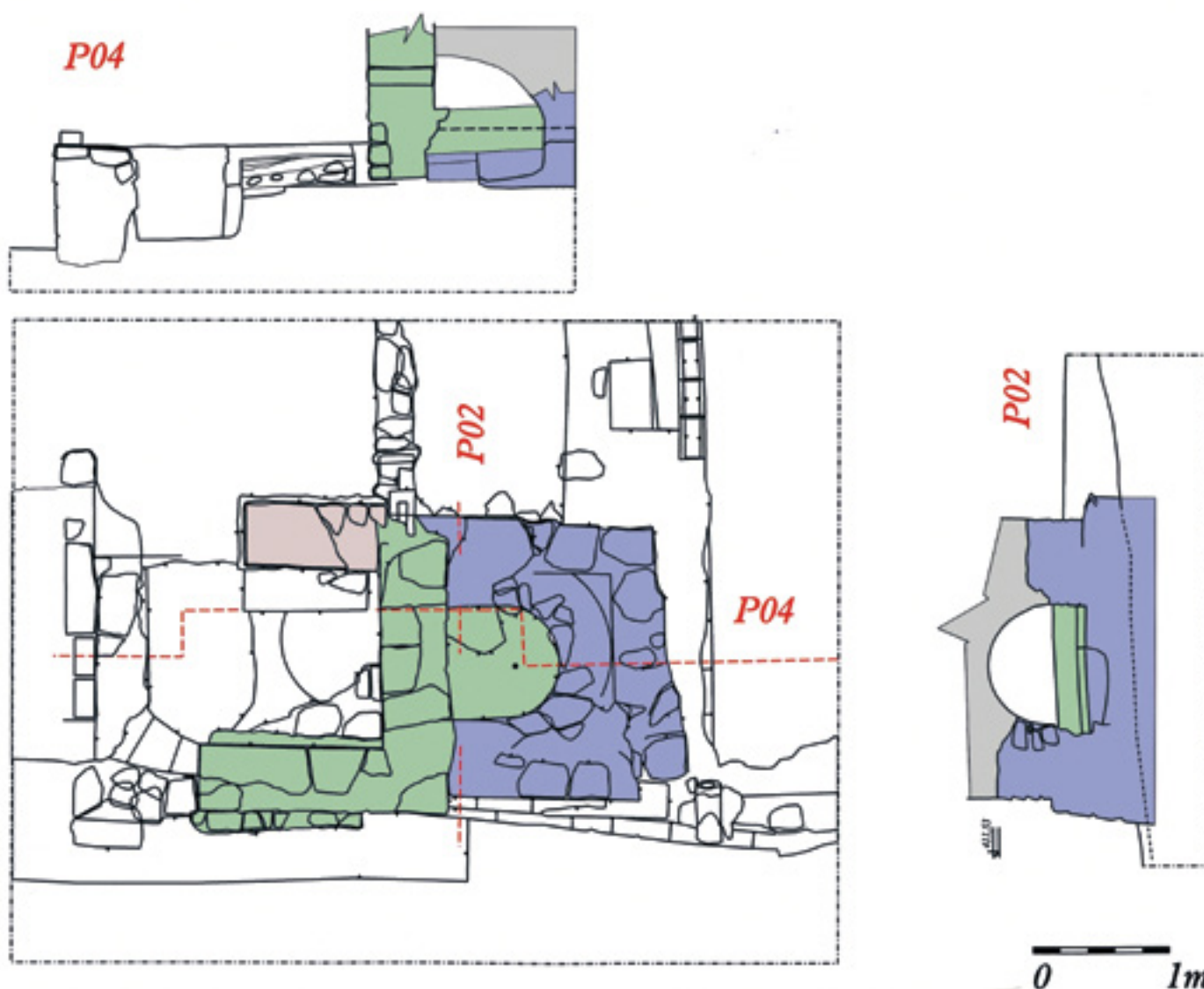
Styková plocha reprezentuje povrch, který existoval v určitém časovém období. Nemá vlastní fyzický základ, matematicky by se vyjádřila jako dvourozměrná plocha. Zavádí se, aby bylo možno vhodným způsobem zaznamenat tzv. *povrchy aktivit* zjištěné během výzkumu, eventuálně až při zpracování, jimž je nutné dát stratigrafickou identitu. V zásadě lze rozlišit stykové plochy vrstev a stykové plochy *objektů* či *stavebních konstrukcí*. Zde se opět rozlišují horizontální stykové plochy, a to u stojících stěn (styčné linie různých stavebních fází), a vertikální, což jsou povrchy výkopů a svislých konstrukcí. Stavební konstrukce představuje prostorově, technologicky a konstrukčně vymezenou samostatnou část staveného prostředí (např. zeď, stěna, klenba, kůl, sloup, pilíř, plášť pece, zděný kamnový sokl, podlaha, dlažba) dochovanou kompletně nebo zčásti v primární podobě a umístění.

Při zpracování sdružujeme jednotlivé stratigrafické jednotky do svazků stratigrafických jednotek (zkratka s. s. j.). Jeden svazek zahrnuje aktivity, které spolu souvisejí, často vytvářejí vyšší celek (např. zdíva sklepa).

Veškeré archeologické situace byly dokumentovány dle pravidel platných ve společnosti Archaia Brno.¹⁰ Dokumentace každé stratigrafické jednotky sestává ze tří základních částí: písemné, kresebné a fotografické. Konkrétně byl v terénu pro každou stratigrafickou jednotku vypsán patřičný formulář. Informace byly následně zapsány do databázové aplikace *Stratum* v prostředí programu Microsoft Access. Kresebná dokumentace byla provedena většinou v měřítku 1:20. Každý plán byl výškově i polohově určen. Stanovení absolutní nadmořské výšky bylo prováděno za pomoci nivelačních přístrojů. V případě dokumentace bylo zaměření provedeno klasickou metodou za pomoci pásem. Kresebná dokumentace byla zvektorizována pomocí tabletu a upravena v prostředí Microstation. Fotografická dokumentace byla prováděna technikou Canon EOS 6D. Každý snímek byl popsán v patřičné části aplikace *Stratum* v prostředí programu Microsoft Access.

První etapa archeologického výzkumu

V rámci první etapy se výzkum zaměřil na jižní část světnice, na prostor při reliktu pece a vstupu ze síně (sonda 1). Druhou zkoumanou částí byla síň (sonda 2) a poslední sondáž proběhla před vstupem ze zápraží do síně (sonda 3).

4. Stavební fáze pece – modře nejstarší těleso pece (po 1616); zeleně přestavba pece, kdy došlo k zvýšení nivelety dna topeniště a zároveň bylo nově řešeno čelo pece (původní bylo zcela odbouráno) do černé kuchyně, spojené s úpravou, respektive vyzdění zdi kuchyně; hnědě zdivo nesoucí nově vystavěný dymník, došlo k opětovnému přezdění příkladacího otvoru a kuchyně i pec ve světnici byly uvedeny do finálního stavu (realizace před 1840), 2016, archiv Archia Brno. Construction phases of the oven: blue – the oldest oven body (after 1616); green – the reconstruction of the oven during which the vertical alignment of the fireplace bottom was heightened and the front of the oven was newly arranged into the smoke kitchen (the original front of the oven was completely pulled down). Simultaneously, the wall of the smoke kitchen was lined with bricks; brown – the masonry bearing a newly built chimney hood: the stovehole was re-bricked and both the kitchen and the sitting room were brought to the final state (carried out before 1840). Phasen der Erbauung vom Ofen – in Blau der älteste Ofenkörper (nach 1616); in Grün der Umbau des Ofens, während dessen die Nivellette vom Boden der Feuerstelle erhöht und die Stirn des Ofens in die Rauchküche neu gebaut wurden (die ursprüngliche Vorderwand wurde ganz abgetragen), im Zuge dessen wurde die Küchenwand aus Mauerwerk errichtet; in Braun das Mauerwerk, welches den neu erbauten Rauchschlot trägt, es wurden die Öffnung zum Nachlegen und die Küche wieder neu gemauert, der Ofen in der Stube erhielt seine finale Gestalt (errichtet vor 1840).

Po odstranění betonové podlahy ve světnici jsme se snažili zachytit a následně začistit některou ze starších podlah, což se nepovedlo. A jak se později ukázalo, nepodařilo se to ani v prostoru síně a bývalé černé kuchyně. Zásadním problémem byla změna ve využití stavby, když se z původní světnice staly stáje. K této situaci došlo v období po druhé světové válce, kdy nový majitel odstranil prahy a zřejmě i částečně snížil niveletu stávající podlahy, čímž odstranil i případné podlahy

související s existencí domu. Další problém pak představovala nemilá skutečnost vzniklá v souvislosti s ustájením zvířat i pozdějším chovem drůbeže v přízemí domu.

Rozmnožili se zde potkani, kteří svými aktivitami narušili převážnou část zbývajících archeologických situací v interiéru domu. Jediným zásadnějším zjištěním tak bylo rozpoznání tělesa starší části pece. Jde o pec, která byla vystavěna v domě primárně. V síni a kuchyni byly pouze místně začištěny útržky nášlapů naseda-

5. Sonda St. Pohled na těleso pece ve světnici, v popředí jsou vidět potkaní nory, které zničily většinu archeologických situací, 2015, foto J. Kmošek. View of the oven body in the sitting room, with rat burrows which destroyed most of the archaeological situations visible in the foreground. Ofenkörper in der Stube, vorne kann man die Wanderrattenbaue sehen, welche die meisten archäologischen Situationen vernichteten.

jících přímo na podloží. Vzhledem k jejich torzovitosti a absenci nálezového (datačního) materiálu nelze dost dobře rozhodnout, ke kterému časovému horizontu náležely. Nepodařilo se zjistit ani jejich vztah k podezdívce nebo k prvnímu věnci roubení.

Sonda v zápraží před vstupem do síně měla ověřit, zda se pod stojícím domem nenachází pozůstatek nějaké případně starší archeologizované stavby nebo jiné aktivity. Po odstranění kamenů z konstrukce zápraží a začištění takto dosažené úrovně, která v podstatě kopírovala reliéf podloží tvořeného zde navětralou skálou, se místně projevilo propálení povrchu terénu doprovázené nevelkou kumulací uhlíků. Tato situace naznačovala, že by mohlo jít o pozůstatek, respektive destrukci starší konstrukce, která roubenému domu předcházela.

Druhá etapa archeologického výzkumu

Primárním cílem této části výzkumu bylo přesvědčit se, jak vypadá roubená stavba po odstranění dřevěných nadzemních konstrukcí. Stalo se tak sice před jakouko-

liv její archeologizací, ale i tak nás velmi zajímalo, jak se bude projevovat kamenná složka stavby. Jako další úkol jsme si vytyčili výzkum vedoucí k ověření konstrukce kamenné podezdívky, respektive tělesa soklu, na kterém byl dům vystavěn. Posledním krokem bylo ověření předpokladu, který nastolila první etapa výzkumu – zda se pod současnou stavbou nenachází pozůstatek po nějaké starší stavbě či konstrukci. Zde je na místě připomenout, že konstrukce srubu jsou dendrochronologicky datovány do druhého desetiletí 17. století.

Co se týká vlastního rozfázování kamenných konstrukcí, které jsou součástí domu, nejvíc informací bylo získáno k peci. Podařilo se zjistit původní úroveň jejího dna, která byla totožná s niveletou současné podlahy. Z dokumentovaných situací pak vyplývá, že kubus původní pece byl v prostoru světnice přinejmenším jednou zcela přestavěn. Její další úprava proběhla v prostoru síně, v souvislosti s výstavbou zděného komínu.

Výzkum v prostoru síně doložil, že před výstavbou roubeného domu na tomto místě něco stálo. S největší pravděpodobností šlo o plot, případně nějakou

6. Sonda S3. Dočištěná sonda v zápraží, dobře patrné je propálené podloží, 2015, archiv Archaia Brno. Cleaned probe in the porch, with the burnt underlying layer clearly evident. Geputzte Oberfläche der Stratifikationseinheit im Traufengang, gut sichtbar ist der verbrannte Unterbau.

7. Prostor síně po primárním začištění, 2015, archiv Archaia Brno. The area of the hall after the primary evening. Stubenraum nach dem primären Putzen.

lehkou, dispozičně odlišně orientovanou stavbu, nejspíše hospodářského charakteru, která zanikla požárem. Tuto situaci dokládá mimo propálení povrchu podloží, dokumentovaného v první etapě, několik drobných kúlových jamek.

Ze zkoumaných situací víme, že v prostoru pod domem jsou alespoň částečně dochovány archeologické terény, jež se vytvořily na skalním podloží, které dnes místy vystupuje na povrch v prostoru dvora. Jde o kulturní vrstvu nebo zkulturněné podloží, obsahující zlomky keramiky pozdního středověku nebo raného novověku. Lze předpokládat, že mají nějaký vztah k domu, který se zřejmě nacházel v čele dnešní parcely nad hranou údolí. Do této vrstvy byl založen sokl stavby. Víme tak, že vrstva je starší než z počátku 17. století.

V severozápadním rohu soklu byla položena sonda S4 za účelem ověření případných starších úrovní podlah a jejích konstrukcí. Podlahy zde nebyly zachyceny žádné, sokl byl vybudován jednorázově, a to jak kamenná plenta tak i jeho vnitřní těleso vysypané hlínou a drobnými kameny. Nevelkou sondáží S5 při severní exteriérové straně sklepa se podařilo doložit, že sklep

byl do stavby vložen druhotně, což potvrdil i stratigrafický vztah kamenných konstrukcí. Víme tak, že jde o jednu z nejmladších stavebních úprav domu. Při severní stěně stavby pak byla dokumentována čtveřice kamenů, na které byly usazeny sloupy nesoucí krov domu dendrochronologicky datovaný do konce 30. let minulého století.¹¹

Závěrečná diskuse

Archeologický výzkum doložil stopy osídlení z doby před výstavbou roubeného domu. Jde o pozůstatek nějaké lehké dřevěné nebo dřevohliněné stavby, zřejmě hospodářského charakteru. Mohlo se jednat i o plot. Každopádně tato konstrukce podlehla požáru. Víme, že její orientace neodpovídala orientaci domu. Z období před výstavbou domu pochází také odpadní vrstva zachycená při jeho severní stěně.

V průběhu výzkumu se podařilo doložit několik stavebních fází. První byla výstavba po roce 1616, druhou přestavba pece/topeniště v prostoru světnice (tuto stavební úpravu nedokážeme datovat) a třetí pak

8. Sonda S2. Pohled do prostoru kuchyně, 2015, archiv Archaia Brno. View of the smoke kitchen area. Blick in den Raum der Küche.

9. Pohled na kamennou složku domu od SZ, 2015, archiv Archaia Brno. View of the stone component of the house from NW. Steinbestandteile des Hauses, Ansicht von Nordwesten.

10. Kamenná konstrukční složka domu, pohled od JZ, 2015, archiv Archaia Brno. The stone building component of the house, view from SW. Steinkonstruktionsbestandteile des Hauses, Ansicht von Südwesten.

stavební úpravy kuchyně spojené s výstavbou komína. Ve stejné době byl zřejmě vystavěn i sklep a zápraží. Tuto stavební aktivitu lze zřejmě spojit s úpravou oken a dveří provedenou v letech 1835–1836. K předválečné stavební činnosti spojené s novou střechou souvisí čtveřice kamenů při severní stěně, které nesly sloupy vynášející krov (1937–1938). Jako poslední fázi můžeme označit poválečné období, kdy se zásadně změnila funkce

výměnku z obytné na hospodářskou, čímž došlo mimo jiné k částečnému zničení archeologických situací v interiéru síně a světnice.

Stavební vývoj domu byl velmi podobný výsledkům výzkumu, který jsme realizovali v Babicích u Kelče. I tam byl nejstarší dům vystavěn někdy v době kolem třicetileté války. Z prvotního stavebního horizontu se zachoval sokl, na němž byla obnovována dřevěná konstrukční

složka stavby (naposledy v roce 1833). V Čisté tomu tak nebylo, roubené části domu jen velmi málo upravované vydržely 400 let.

Nutno přiznat, že výzkum přinesl kvantitativně méně poznatků, než tomu bylo u lokalit situovaných v říční nivě nebo obecně v nižších polohách (Dolní Heršpice č. 10 a 11, Knínice u Boskovic), případně v blízkosti menších vodotečí (Sebranice u Kunštátu čp. 36), což bylo ostatně možné předpokládat. Můžeme však konstatovat, že výzkum roubeného domu v Čisté čp. 97 představoval novou, metodicky velmi významnou zkušenost. Z hlediska interpretací archeologizovaných staveb, případně torzální architektury dřevěné nebo dřevohliněné konstrukce se takováto zkušenost jeví jako zcela nenahraditelná. Možnost komparace stojící stavby s výsledky archeologického výzkumu představuje obecně významné východisko, které nám ukazuje, co vše při výzkumu patřičně archeologizovaného domu tohoto typu nenajdeme, ač tam muselo být. A odkazuje nás tak opět k tomu, o co se po jistou dobu pokoušely starší

generace badatelů – tedy názoru, že při výzkumu vesnické architektury (a nejen jí) je potřeba komplexního multioborového výzkumu za účasti archeologů, etnologů, stavebních historiků a přírodovědců.

Poznámky

1 V poslední době jsme se tímto tématem zabývali, následná část textu vychází z publikovaných článků. Viz KOLAŘÍK, Václav, MERTA, David a PEŠKA, Marek. Archeologie žijící vesnice. Poznámky ke stavu a možnostem výzkumu vesnického domu v roce 2015. In: *Dějiny staveb 2015*. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka – Sdružení pro SHP, 2015, s. 196–200; KOLAŘÍK, Václav, MERTA, David a PEŠKA, Marek. Archeologie živé vesnice. Poznámky ke stavu výzkumu v roce 2015. *Museum vivum*. 2014/2015, X, s. 9–26.

2 Např. VAŘEKA, Pavel a kol. *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku 1*. Plzeň: Katedra archeologie Fakulty filozofické ZČU, 2006; VAŘEKA, Pavel, BURČINSKÁ, Miroslava, ROŽMBERSKÝ, Petr a VESELÁ, Renata. *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku 2*. Plzeň: Katedra

11. Kamenná konstrukční složka domu, pohled od JV, detail zápraží a okénka do sklepa, 2015, archiv Archaia Brno. The stone building component of the house, view from SE, detail of the porch and the cellar window. Steinkonstruktionsbestandteile des Hauses, Ansicht von Südosten, Detail des Traufengangs und Kellerfensters.

12. Kamenná konstrukční složka domu, pohled od JV, v popředí dobře patrný charakter cihlové podlahy nad sklepem, 2015, archiv Archaia Brno. The stone building component of the house, view from SE; the character of the brick floor above the cellar is well visible in the foreground. Steinkonstruktionsbestandteile des Hauses, Ansicht von Südosten, vorne gut sichtbarer Charakter des Ziegelbodens über dem Keller.

13. Těleso pece z prostoru světnice, 2015, archiv Archaia Brno. The oven body viewed from the sitting room. Ofenkörper von Raum der Stube.

14. Prostor bývalé síně se vstupem do sklepa a kuchyňským koutem, 2015, archiv Archaia Brno. The area of the former hall with the entry into the cellar and with the kitchen corner. Ehemalige Stube mit dem Zutritt in den Keller und mit der Küchennische.

15. Lícové zdivo soklu v prostoru pece, patrná je spára dokládající přestavbu pece, 2015, archiv Archaia Brno. Facing masonry of the plinth in the area of the oven, a joint documenting the reconstruction of the oven is visible. Verblendmauerwerk vom Sockel im Raum des Ofens, sichtbar ist eine Fuge, die vom Umbau des Ofens zeugt.

16. Prostor bývalé síně po začištění na jednu z úrovní dochovaných podlah nejstaršího období, 2015, archiv Archaia Brno. The area of the former hall after evening to the level of the preserved floors from the earliest period. Ehemalige Stube, freigelegt bis auf eine Ebene der erhaltenen Fußböden aus der ältesten Periode.

17. Pohled do prostoru bývalé síně po odstranění nášlapových vrstev, vidět jsou kůlové jamky starší stavby/konstrukce zapuštěné do skalního podloží, 2015, archiv Archaia Brno. View of the area of the former hall after the removal of the stepping layers, with pole holes of an earlier building/construction embedded into a bedrock visible. Ehemalige Stube nach dem Abbau der Holzbeläge, zu sehen sind in den Felsboden eingelassene Pfahllöcher des Vorgängerbaus/-konstruktion.

18. Pohled do prostoru bývalé síně po odstranění náslapových vrstev v širším detailu, 2015, archiv Archaia Brno.
View of the area of the former hall after removing the stepping layers in greater detail. Ehemalige Stube nach dem Abbau der Holzbeläge, Detailansicht.

archeologie Fakulty filozofické ZČU, 2008; VAŘEKA, Pavel, HOLATA, Lukáš, ROŽMBERSKÝ, Petr a SCHEJBALOVÁ, Zdeňka. Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí. *Archaeologia historica*. 2011, roč. 36, č. 2, s. 319–342.

3 BELCREDI, Ludvík. *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s Moravským zemským muzeem, 2006; MĚCHUROVÁ, Zdeňka. Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. In: *Studie archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. roč. 17, sv. 1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 1997; NEKUDA, Vladimír. *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic (Příspěvek k dějinám středověké vesnice)*. Brno, 1975; NEKUDA, Rostislav A NEKUDA, Vladimír. *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic, 2. Dům a dvůr ve středověké vesnici*. Brno, Moravské zemské muzeum, 1997; SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Praha: Academia, 1988.

4 Archeologii živé vesnice označujeme archeologické výzkumy probíhající ve vesnických stavbách, a to při jejich jakýchkoliv stavebních úpravách nebo na příslušných existujících parcelách těchto domů. K tomu více viz literatura citovaná v poznámce č. 1.

5 NOVÁČEK, Karel a VAŘEKA, Pavel. Archeologický výzkum žijících vesnic středověkého původu v Čechách. In: *Archeologie ve středních Čechách 1*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 1997, s. 429–444.

6 O naší archeologické činnosti průběžně referujeme například v *Přehledu výzkumů*, které každoročně vydává brněnský Archeologický ústav AV ČR.

7 Souhrnně k problematice brněnské vrcholně středověké dřevohliněné architektury například HOLUB, Petr, KOLAŘÍK, Václav, MERTA, David, PEŠKA, Marek, ZAPLETALOVÁ, Dana a ZŮBEK, Antonín. Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna. In: *Forum Urbes Medii Aevi II*. Brno: Archaia Brno, 2005, s. 44–101.

8 K těmto výzkumům více KOLAŘÍK, Václav, MERTA, David a POKORNÝ, Jiří. Bývalá rychta v Sebranicích čp. 36. Počátek systematického výzkumu vesnické usedlosti. In: *Dějiny staveb 2014. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb*. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka – Sdružení pro SHP, 2014, s. 211–220; KOLAŘÍK, Václav, MERTA, David a PEŠKA, Marek. Archeologie živé vesnice. Poznámky ke stavu výzkumu v roce 2015. *Museum vivum*. 2014/2015, X, s. 9–26.

9 První etapa výzkumu proběhla v červnu a druhá pak v závěru září roku 2015.

10 V současné době je shrnuje *Manuál archeologického výzkumu* vypracovaný kolektivem pracovníků institucí Archaia Brno, o. p. s., Archaia Praha, o. p. s., a KAR Západočeská univerzita v Plzni pod vedením Rudolfa Procházky a Pavla Vařeky. Manuál zčásti vychází ze starších příruček tohoto typu, které začaly vznikat v některých archeologických organizacích v českých zemích od roku 1991 především podle anglických vzorů.

11 Všechny odkazy na dendrochronologii mají původ v elaborátu stavebněhistorického průzkumu publikovaném v kapitole Vladislavy Říhové a Zuzany Křenkové *Stavebněhistorický průzkum roubeného domu a polygonální stodoly usedlosti čp. 97 v Čisté* v této publikaci.

Archaeological survey of vernacular buildings – timbered house No. 97 in Čistá

David Merta, Václav Kolařík, Archaia Brno

Matěj Kmošek, Association of Archaic Enthusiasts

Keywords: Čistá, Timbered house, rural archaeology, wood-and-clay construction

The planned transfer of the timbered house No. 97 from Čistá near Litomyšl offered an opportunity of subjecting it to an archaeological survey. The survey represented a unique possibility to investigate a historical building from various points of view. The most interesting and important of them has been the methodological viewpoint in terms of the archaeological survey in relation to the standing structure and subsequently to the building after the removal of its superstructure, in this case of all wooden constructions. This was the reason why the survey was carried out in two phases (see below).

The importance of the survey can be assessed from a general perspective of the current state of rural archaeology, among other criteria, which leads us to a brief outline of the issues under study. The current rural archaeology is, with some exceptions, focused on research into vanished medieval villages, as was the case in the past. The above-mentioned exceptions are represented by a small number of surveys in the area of living villages, more precisely within the living village environment. Nearly two decades ago, Karel Nováček and Pavel Vařeka made an attempt to suggest a more complex solution of archaeological research, but nothing significant has happened since concerning the study of built-up areas of historical villages.

The Association Archaia Brno o. p. s. is concerned predominantly with archaeological rescue research of towns, villages and listed buildings and structures (such as churches, monasteries, chateaux, castles and strongholds) mainly within the territories of the South Moravia Region and the Vysočina Region. The research in the Vysočina Region is accompanied by an investigation of mining activities in the High Middle Ages. Investigation concerning line constructions and repairs of communications in the built-up areas of villages is performed in both regions. From this perspective, we know how important (or unimportant) an investigation of this kind is with regard to the possibilities of learning more about the village development or urban planning.

One of our priorities is to research the horizon of the earliest town buildings, which are known to have been made from wood and clay. Among other things, we have come to the conclusion that it is essential to compare buildings from both urban and rural environments, and therefore to perform archaeological surveys of repaired village houses. They are listed below as some of

them will be referred to further in the text. The house No. 112 in Knínice near Boskovice was first to be researched in 2011. The archaeological survey, which preceded the transfer of the house, was carried out in a substantial part of its ground plan. Another survey, which accompanies the reconstruction of the house No. 3 in Sebranice near Kunštát, started in 2013 and continues to this day. A more extensive survey of the village homestead in Brno – Dolní Heršpice, Jižní náměstí No. 10 was performed in May 2014. The survey took place within building operations during which the house from the late 19th century was completely replaced by a new building. The first part of the survey of the house in Brno – Dolní Heršpice, Jižní náměstí No. 11 was launched at the end of November 2014. The survey went on in 2015 and will continue in connection with the ongoing reconstruction of the house. A smaller survey in the house No. 7 in Babice near Kelč was carried out towards the end of 2014.

The archaeological survey of the timbered house No. 97 in Čistá took place in two phases. The first probing took place in the sitting room and in the central part after the house had been vacated for the transfer. The second probing followed after the timbered house was taken apart and transferred. The archaeological survey was performed in the whole area of the building. The survey has shown traces of settlement from the time before the construction of the timbered house. They have the form of the remains of a light wooden or wood-and-clay building, probably of a farmstead type, or possibly of a fence. In any case, this construction had succumbed to fire. We know that its orientation did not correspond to the timbered house. A refuse layer found near the northern wall of the building also comes from the time before its construction.

Three construction phases of the timbered house have been documented. The first phase was its construction in 1615–1616, the second phase was a reconstruction of the oven/fireplace in the sitting room (we have not been able to date this structural adjustment), and the third phase was a reconstruction of the oven in the kitchen together with the construction of a chimney. A cellar and a porch are supposed to have been built at the same time. This construction activity can probably be connected with window and door improvements carried out in 1835–1836. What can be called the ultimate construction phase took place in the post-war period,

when the function of the timbered house was significantly changed from residential to farming, which led to a partial destruction of archaeological situations of the hall and sitting room interiors. The development of the timbered house resembled the results of the survey we performed in Babice near Kelč. There the oldest house was also constructed sometime during the Thirty Years' War. A plinth survived from the first construction horizon, on which the wooden structural component of the building was repeatedly reconstructed (for the last time in 1833). The situation in Čistá was different in this respect: the timbered components of the house have been preserved, with only minor adjustments, for four hundred years.

We must admit that the survey has brought quantitatively fewer findings than the investigation of localities situated in wet meadows or generally in lowlands (Dolní Heršpice No. 10 and No. 11, Knínice near Boskovice),

or near small streams (Sebranice near Kunštát). After all, this could have been expected. However, we can state that the investigation of the timbered house No. 97 in Čistá has represented a new and methodologically very important experience, invaluable with regard to the interpretations of archaeologically transformed buildings or of the torsal architecture of wooden or wood-and-clay constructions. The possibility of comparing standing structures with the results of an archaeological survey represents a generally important starting point, which shows us what we cannot find during a survey of a properly archaeologically transformed house of this kind although it must have been there. This leads us back to something that was attempted by older generations of researchers for some time: multidisciplinary research with the participation of archaeologists, ethnologists, architectural historians and natural scientists, which is necessary (not only) in rural architecture research.

Archäologische Erforschung der ländlichen Hausbauten – das Blockhaus Hs.-Nr. 97 in Čistá

David Merta, Václav Kolařík, Archaia Brunn (Brno)

Matěj Kmošek, Bund der Freunde des Archaischen

Schlüsselwörter: Čistá, Blockhaus, Dorfarchäologie, Holzlehmbau

Im Rahmen der Vorbereitungen für die Transferierung des Blockhauses Hs.-Nr. 97 in Čistá nahe Litomyšl (Leitomischl) ergab sich die Möglichkeit, archäologische Ausgrabungen in diesem Objekt durchzuführen. Diese Erforschung stellte eine einzigartige Gelegenheit dar, einen historischen Bau aus verschiedenen Blickwinkeln zu untersuchen. Am interessantesten und grundlegendsten war wohl die methodische Hinsicht, und zwar vom Gesichtspunkt der archäologischen Untersuchung in Bezug auf den stehenden Bau und danach in Bezug auf den gleichen Bau nach dem Abtragen der oberirdischen Teile, in diesem Falle aller Holzkonstruktionen. Auch aus diesem Grund wurde die archäologische Untersuchung in zwei Phasen realisiert (s. weiter).

Die Bedeutung der Untersuchung kann man unter anderem auch unter dem allgemeinen Gesichtspunkt des aktuellen Zustands der Dorfarchäologie bewerten, was uns zu einer kurzen Skizze der gegebenen Problematik führt. Ähnlich wie in der Vergangenheit ist die gegenwärtige Dorfarchäologie, von wenigen Ausnahmen abgesehen, vor allem auf die Erforschung der untergegangenen mittelalterlichen Dörfer ausgerichtet. Diese Ausnahmen stellen wenige Untersuchungen im Bereich

der lebendigen Dörfer, bzw. des belebten Dorfraumes, dar. Karel Nováček und Pavel Vařeka bemühten sich zwar schon ungefähr vor zwei Jahrzehnten um einen Lösungsvorschlag einer komplexeren archäologischen Forschung, es wurden jedoch seitdem keine wesentlichen Schritte in der Erforschung der historischen Innenbereiche von Dörfern unternommen.

Die Gesellschaft Archaia, gGmbH (Archaia Brno o. p. s.) beschäftigt sich vor allem mit den archäologischen Rettungsuntersuchungen von Städten, Städtchen oder den unter Denkmalschutz stehenden Objekten (Klöstern, Kirchen, Schlössern, Burgen und Festungen) überwiegend auf dem Gebiet der Landkreise Südmähren und Hochland. In der Böhmischemährischen Höhe werden diese Bemühungen durch die Erforschung der montanistischen Aktivitäten in der Zeit des Hochmittelalters ergänzt. In beiden Regionen führen wir auch Ausgrabungsarbeiten aus, welche die in der letzten Zeit zahlreichen Linienbauten und Straßenreparaturen innerhalb der Dörfer begleiten. Auch deshalb wissen wir, welchen Beitrag solche Untersuchungen hinsichtlich der Erkenntnisse der Entwicklung von der Dorfbebauung oder Urbanistik leisten, bzw. nicht leisten.

Eines von unseren prioritären Fachinteressen stellt die Untersuchung des Horizonts der ältesten bürgerlichen Bauten dar, welche bekanntlich primär aus Holz und Lehm errichtet waren. Auch deswegen kamen wir zur Erkenntnis, dass es unerlässlich ist, die Bauten aus dem bürgerlichen Milieu mit den Bauten auf dem Lande zu vergleichen. Deshalb schritten wir dazu, archäologische Ausgrabungen in den sich im Umbau befindenden Dorfhäusern zu realisieren. Die Aufzählung von diesen Freilegungen ist im Anhang aufgelistet, weil einige von ihnen weiter im Text besprochen werden. Zuerst fand im Jahre 2011 die Untersuchung des Hauses Hs.-Nr. 112 in Knínice nahe Boskovice (Boskowitz) statt. Die archäologischen Ausgrabungen gingen der Transferierung des Hauses voran und wurden im wesentlichen Teil des Grundrisses realisiert. Eine weitere Untersuchung begleitet die Erneuerung des Hauses Nr. 36 in Sebranice nahe Kunštát (Kunstadt), sie fing im Jahre 2013 an und dauert bis heute an. Im Mai 2014 führten wir umfangreiche Ausgrabungen im Dorfhaus in Brno Dolní Heršpice (Brünn, Ober Gerspitz), Jižní náměstí Hs.-Nr. 10 durch. Die Untersuchung verlief im Rahmen der Bauarbeiten, während deren das Haus vom Ende des 19. Jahrhunderts völlig durch einen Neubau ersetzt wurde. Ende November 2014 begannen wir mit dem ersten Teil der Ausgrabung und Freilegung des Hauses in Brno Dolní Heršpice, Jižní náměstí Hs.-Nr. 11. Diese Untersuchung setzte auch im Jahre 2015 fort und wird auch weiter in der Verbindung mit der fort-fahrenden Hausrenovierung weitergeführt. Am Ende des Jahres 2014 nahmen wir kleinere Ausgrabungsarbeiten im Haus Nr. 7 in Babice nahe Kelč (Keltsch) vor.

Die archäologische Erforschung des Blockhauses Nr. 97 in Čistá verlief in zwei Etappen. Die erste Freilegung fand nach der Hausausräumung vor der Transferierung im Bereich der Stube und des mittleren Teils statt, die zweite erfolgte dann nach dem Abbau und der darauffolgenden Transferierung des Blockhauses. Die archäologische Untersuchung wurde auf der Fläche des ganzen Baus vorgenommen. Die archäologischen Funde belegten Besiedlung in der Zeit vor dem Errichten des Blockhausbaus. Es handelt sich um Überreste eines leichten Holz- oder Holzlehmbaus, vermutlich wirtschaftlichen Charakters. Es konnte sich jedoch auch um einen Zaun handeln. Diese Konstruktion erlag auf alle Fälle einem Brand. Wir wissen, dass ihre Orientierung dem Blockhaus nicht entsprach. Aus der Zeit vor der Erbauung des Blockhauses stammt auch die an dessen nördlichen Seite erfasste Abfallschicht.

Es gelang, drei Bauphasen des Blockhauses zu belegen. Die erste Phase stellte die Erbauung des Hauses in den Jahren 1615–1616 dar, die zweite ist mit dem Umbau

des Ofens/der Feuerstelle in der Stube verbunden (wir sind nicht imstande, diesen Umbau zu datieren), die dritte Phase verkörpert dann der Umbau des Ofens im Küchenraum im Gang, samt des Baus eines Rauchfangs. In der gleichen Zeit wurden wohl auch der Keller und der Traufengang gebaut. Diese Bauaktivität lässt sich offensichtlich mit der in den Jahren 1835–1836 durchgeführten Aufbereitung der Fenster und Türen verbinden. Als eine nachträgliche Bauphase kann die Nachkriegszeit bezeichnet werden, als das Blockhaus die Funktion eines Wohnhauses einbüßte und zum Wirtschaftsgebäude wurde, was unter anderem zur Teilerstörung von archäologischen Situationen im Stuben- und Flurinnerem führte.

Die festgelegte Bauentwicklung des Blockhauses ähnelt sehr den Erkenntnissen, welche die Ausgrabungsarbeiten vom Haus in Babice nahe Kelč erbrachten. Auch dort wurde das älteste Haus irgendwann in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges erbaut. Von der ursprünglichen Bauschicht ist dort der Sockel erhalten, auf welchem der hölzerne Konstruktionsbaubestandteil mehrfach erneuert wurde (zum letzten Mal im Jahre 1833). In Čistá war es anders, die in Blockbauweise gezimmerten Teile des Hauses hielten mit nur sehr kleinen Änderungen 400 Jahre lang aus.

Man muss zugeben, dass die Ausgrabung quantitativ weniger Ergebnisse brachte als im Falle der Lokalitäten, die sich in den Flussauen oder allgemein in niedrigeren Lagen (Dolní Heršpice Hs.-Nr. 10 und Hs.-Nr. 11, Knínice nahe Boskovice) oder in der Nähe kleinerer Wasserläufe (Sebranice nahe Kunštát) befanden, was sich übrigens voraussetzen ließ. Wir können jedoch konstatieren, dass die Untersuchung des Blockhauses Hs.-Nr. 97 in Čistá eine neue, methodisch sehr bedeutungsvolle Erfahrung darstellte. Hinsichtlich der Interpretationen von archäologisierten Bauten, bzw. torsaler Architektur hölzerner oder lehmhölzerner Konstruktion scheint diese Erfahrung völlig unersetzbar zu sein. Die Möglichkeit der Komparation des stehenden Baus mit den Ergebnissen der archäologischen Untersuchung stellt einen allgemein bedeutsamen Ausgangspunkt dar, welcher zeigt, was bei der Untersuchung eines entsprechend archäologisierten Hauses von diesem Typ nicht zu finden ist, auch wenn es dort gewesen sein musste. Hiermit werden wir darauf hingewiesen, worum sich ältere Forschergenerationen während einer gewissen Zeit bemühten: Man bedurfte bei der Untersuchung der Dorfarchitektur (und nicht nur bei ihr) einer komplexen, multidisziplinären Untersuchung unter der Beteiligung von Archäologen, Ethnologen, Bauhistorikern und Naturwissenschaftlern.